

життям показують нам, як потрібно любити Бога, Церкву й Україну», — зазначав митрополит Івано-Франківський владика Володимир Війтишин [5, с. 215].

Таким чином, отець Михаїл у найтяжчий період історії УГКЦ був її активним захисником. Як відданий священник УГКЦ, він був чуйним вихователем, мудрим учителем, таїнственным хранителем душ сотень тисяч вірних УГКЦ. Особлива шана та пам'ять йому належить за те, що своїм життям він зумів зворушити серця багатьох юнаків, привести їх до пізнання Бога, відчути у собі голос покликання до священства і посвятитися на служіння Христові в цілопальній жертві неodrуженого стану.

Література

1. Андрухів І. Станіславська (Івано-Франківська) єпархія УГКЦ крізь призму століть: історико-релігійний аспект / І. Андрухів, О. Лисенко, І. Пилипів. – Надвірна : Надвірнянська друкарня, 2010. – 500 с.
2. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950 рр.) / Б. Боцюрків. – Львів : Вид-во Укр. Католиц. ун-ту, 2005. – 268 с.
3. Луцький І. Створення Станіславської (Івано-Франківської) єпархії Української Греко-Католицької церкви / І. Луцький. – Івано-Франківськ, 2004. – 280 с.
4. Марчук В. Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. / В. Марчук. – Івано-Франківськ : Плай, 2004. – 464 с.
5. Нагорняк В. Діяльність отця Михайла Косила / о. Василь Нагорняк // Науковий вісник Івано-Франківського богословського університету УГКЦ «Добрий Пастир»: до 130-річчя з дня народження блаженного Миколая Чарнецького. – Івано-Франківськ : Івано-Франківський богословський ун-т, 2014. – С. 215.
6. Полєк В. Нарис історії Івано-Франківської греко-католицької єпархії / В. Полєк // Шематизм Івано-Франківської Української Греко-Католицької Церкви станом на 10 листопада 1995 року божого. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 1995. – С. 99–156.
7. Пашенко В. Греко-католики в Україні: від 40-х років ХХ століття до наших днів / В. Пашенко. – Полтава, 2002. – 615 с.
8. Ісповідник віри о. Михаїл Косило / Режим доступу: <http://ichistory.org.ua/2015/06/16/isповidnyk-viry-o-myhayil-kosylo/>

УДК 24

УКРАЇНСЬКА ДУХОВНІСТЬ І ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

о. Матей Михайло Гаврилів,

*ЧСВВ, кандидат богословських наук, ліценціат з літургічних наук
Василіанського інституту філософсько-богословських студій*

Доповідь порушує питання біблійно-літургічної духовності так християнської, як і нехристиянської у її українській дійсності щодо минулого, теперішнього і майбутнього України.

Ключові слова: *Любов, духовність, релігія, християнство, літургія, глобалізація, вибір, відповідальність, свобода.*

This Paper raises the issue of the Biblical, Liturgical, Spirituality both Christian and non-Christian in the context of the Ukrainian reality concerning the Past, Present, and Future of Ukraine.

Keywords: *love, spirituality, religion, christianity, liturgy, globalization, choice, responsibility, freedom.*

Вступ. У теперішні важкі і нелегкі часи не багато говорять чи пишуть про духовність, зокрема в Україні. Проблема пошесті коронавірусу COVID-19 і його пандемія у світі змушують землян - мешканців нашої планети боротися за виживання. Однак, людина не втрачає усвідомлення свого покликання до

духовного життя. Термін «духовність» рясніє розмаїттям різних визначень-дефініцій, починаючи від філософських і закінчуючи психологічними, в яких легко можна згубитися.²¹ Коли говоримо про «духовність» і «духовності», ми ризикуємо упустити з поля зору розрізнення між спрямуванням діяльності окремої особи чи навіть суспільства у ділянці культури, мистецтва, музики, педагогіки і под., яке, відтак, називають духовністю народу чи нації, і духовністю релігійною, зокрема християнською.²² У більш конкретному значенні, «духовність – це ніщо інше, як християнський спосіб життя у лоні церковної спільноти святим Євангелієм у Христі і у Святому Духові завдяки вірі, надії і любові»²³, а також сопричастя з усім Божим створінням, про що докладно сказано у документі *Laudato SI' (Славен будь)* Папи Франциска про екологічну повинність людини.²⁴

Поняття духовності. Духовність у біблійно-християнському значенні походить від третьої Особи Пресвятої Трійці - божественного і животворчого Святого Духа, на протигагу поняття «людського духа», у значенні культури, мистецтва тощо. Духовність належить до Святого Духа, який є головною дієвою Особою і Автором духовності. Святий Дух є один, однак діє в різних середовищах і відповідно до них. Він роздає кожному дари-харизми, як це бачимо під час події П'ятидесятниці. Вогненний язик – символ Святого Духа осів на кожному присутньому під час Його зшестя окремо, при цьому, Святий Дух всіх об'єднує, і не відбирає та не нищить різноманітності. Він діє у кожній особі відповідно до її особистості і її умов, у яких вона народилася, виростала та живе. Він її освячує і веде за Ісусом Христом до небесного Отця у найбільш сприйнятливий для неї спосіб. В безпечних умовах Святий Дух, як Паракаліт-Утішитель, заступається за людину і допомагає їй мужньо відповідати на виклики чи переслідування і поводитися найправильніше (пор. *Йо 14,26; 16,13; Мм 10,20*). Такого християнина можна назвати у певному сенсі духоносним (пневматофором).

У своїй монументальній праці – посібнику, перекладеному різними мовами, зокрема українською,²⁵ Томаш Шпідлік, систематично упорядкував вчення про християнську духовність Сходу. Він, зокрема, підкреслює пневматологічний та епіклетичний вимір цієї духовності, а також говорить про поступове «одухотворення людини і цілого космосу».²⁶ Окрім цього він написав статті і книги про духовність слов'ян.²⁷

Найчастіше, клопоти у питанні духовності чи духовностей виникають через брак їхнього розрізнення або недоліки в упорядкуванні. Є багато різних крите-

²¹ Вистачить тільки погаянути в Інтернет. Напр.: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Духовність>
<http://www.pravda.com.ua/articles/2009/06/16/4026929/>
http://www.djerelo.com/index.php?option=com_content&task=view&id=5271&Itemid=71
http://www.aratta-ukraine.com/text_ua.php?division=21
<http://www.newacropolis.org.ua/ua/study/conference/?thesis=4127>
http://effata.lds.lviv.ua/effata_old/content.php?article.18

²² Пор. Dizionario critico di teologia, (під керівництвом) Jean-Yves Lacoste, Edizione italiana a cura di Piero Coda Boria-Città Nuova, Roma 1998, pag. 1289.

²³ Maccise C., La spiritualità come stile di vita, in La vita consacrata e la sua missione nella Chiesa e nel mondo. IX Assemblea Generale Ordinaria del Sinodo dei vescovi, 2-28 ottobre 1994, Editrice «L'Osservatore Romano», Città del Vaticano 1994, p. 43.

²⁴ Francesco - *Laudato SI'*, Enciclica, Roma, 15.05.24. Dato a Roma, presso San Pietro, il 24 maggio, Solennità di Pentecoste, dell'anno 2015.

²⁵ Томаш Шпідлік, Духовність християнського Сходу, ЛБА, Львів 1999 (упокоївся 16.04.2010, на 90-му році життя)

²⁶ TOMAS SPIDLIK, La spiritualità dell'Oriente cristiano, Manuale sistematico, Roma 1985, pag. 30.

²⁷ TOMAS SPIDLIK - *Anima russa, La Fede e civiltà*, 1959, N3, p.98-102; *Il Cuore nella spiritualità russa*, Neapoli 1982, p.49-73; *Rinnovamento teologico secondo gli startsi russi*, *Communio*, JacaBook, 1987, N96, p.154-171; *Gli Startsi russi*, *Rivista di vita spirituale*, Roma 1985, N39, p.58-73; *Teofane il Recluso, Grandi mistici*, 2, 1300-1900, Bologna, p.209-229; *Theophan der Recluse, Grosse Mystiker*, München, 1984, s.282-297; *To the Anthropological Background of the Truth-Theory of Wl. Soloviev*, 1983 p. 155-168. Пор. Владимир Соловьев, *Духовные основы жизни*, (1882-1884), Брюссель 1982.

ріїв для класифікації духовності. У найновішому Енциклопедичному словникові подано наступні критерії:²⁸

Етнічно-географічний (напр. духовність Сходу, духовність Заходу, італійська, французька, українська²⁹ і под.)

Богословський (напр. духовність троїчна, христологічна, пневматологічна, євхаристійна, марійська, літургійна і под.)

Аскетично-практичний, за чеснотами (напр. духовність Любові, покори, убозтва, покаєння, надолуження тощо)

Антропологічний чи *психологічний* (напр. духовність інтелектуалістична, спекулятивно-споглядальна, чуттєва, прагматична, світська і под.)

Професійно-становий (напр. духовність мирянська, священницька, чернеча, вчительська, право-охоронна, юридична, медично-охоронна і под.)

Історично-хронологічний (напр. древньо-християнська, середньовічна, модерна, барокова, сучасна)

Критерій засновників (духовність василіянська, венедектинська, студитська, і под.)

Можна ще додати і *релігійний критерій* чи *вид*, як ось *духовність*: християнська, юдейська, мусульманська, буддійська і под.

Духовність і духовні відчуття. Вже святий апостол Павло, зрештою, як й древні філософи, зокрема Платон,³⁰ розрізняє людину внутрішню-духовну і зовнішню-тілесну. (1Кор 2,14, 15,42-49). Внутрішня людина створена на образ і подобу Божу має здатність єднатися зі своїм Творцем у любові, а також схоплювати невидимий світ, наприклад, ангельський. Зовнішня ж людина, внаслідок надшербленої своєї природи первородним гріхом, тяжить до матеріального світу, до речей видимих, що їх схоплює своїми тілесними відчуттями. Справжнє поклонення людині, що належить до двох світів: матеріально-видимого і духовно-невидимого, полягає у тому, щоб вона під дією Святого Духа, долаючи свої обмеження через очищення і виконання чеснот, гармонійно поєднувала цих два світи, розвиваючи у собі духовні відчуття.³¹ Це стосується кожної людини, що народилася і живе під сонцем. Є різні путі і способи розвитку духовних відчуттів, починаючи від споглядання краси аж до містичних занурень у Неосяжне. На прикладі трьох різних осіб, що жили в різні часи і належали до різних народів можемо побачити цей спільний потяг до вищого, духовного, до Бога.

Перший випадок: Святий апостол Павло своє перше навернення до Христа пережив дуже бурхливо і навіть драматично, коли зустрівся з Ісусом, їдучи в Дамаск, щоб переслідувати юну християнську Церкву. Ці духовні переживання, боротьба і досвіди супроводжували його й далі. Ось що він пише:

«Чи треба хвалитися? Воно й не личить, але я таки приступлю до видіння та до об'явлення Господа. Я знаю чоловіка в Христі, що чотирнадцять років тому, – чи то було в тілі, не знаю, чи то було без тіла, не знаю, Бог знає, – був він узятий аж до третього неба. І знаю, що той чоловік – чи в тілі, чи без тіла, не знаю, Бог знає, – був узятий у рай і чув слова несказанні, яких годі людині вимовити. Таким буду хвалитися, собою ж не буду хвалитися, хіба лиш моїми немочами». (2Кор 12,1-5).

Другий випадок: Вільям Джеймс у своїй книзі-дослідженні *Розмаїття релігійного досвіду* виданої в Англії у 1910 році (яка досі не втратила свого зна-

²⁸ SPIRITUALITÀ, in *Dizionario Enciclopedico della spiritualità*, Città Nuova Editrice, Roma 1990, pag. 2384-2385

²⁹ 2 березня 2007 року в Римському Університеті духовності - «Teresianum» студент Папського Інституту св. Покрови о. Петро Козак з Івано-Франківської єпархії УГКЦ успішно захистив докторат написаний італійською мовою на тему: «Духовність українського народу». У своїй праці він з'ясовує цю тематику і додає, як годиться, до свого дослідження розлогу бібліографію.

³⁰ ARNOU R., *Platonisme des Pères*, DThC12 (1935), col. 2258-2395.

³¹ *Dizionario critico di teologia*, Jean-Yves Lacoste, Edizione italiana a cura di Piero Coda Boria-Città Nuova, Roma 1998, pag. 1290.

чення) систематично викладає на основі зібраних свідчень багатство духовного відродження і піднесення людини до найгарнішого стану – до святості.³² Ось свідчення одного священика: «Я пам'ятаю і те місце на пагорбі, де моя душа відкрилася Безконечному. Це була бурхлива зустріч двох світів, зовнішнього і внутрішнього. Немов би у безодні моєї душевної боротьби відчинилася інша безодня по той бік зір. Я був один на один з Тим, Хто мене створив і вчинив все прегарне у світі... Я вже не шукав Його, я відчував досконалу гармонію між Його духом і моїм. Звичайне відчуття зовнішнього світу облишило мене. Залишилася тільки радість».³³

Літургійна духовність. У західній богословській науці літургійна духовність визначається, як «поведінка християнина, який буде усе своє свідоме життя на справжньому виконванні Літургії, таким способом, що вона стається «вершиною і джерелом» усієї його діяльності (пор. *Sacrosanctum Concilium* 10), щоб «пасхальна таїна остаточно сталася найвищим правилом життя».

За визначенням одного вченого, це можна було б ще повніше висловити ось так: «Літургійна духовність – це досконале (оскільки можливо) здійснення християнського життя, яким людина відроджена у святому таїнстві Хрещення, сповнена святого Духа, отриманого у святому таїнстві Миропомазання, і кормлена Небесним Хлібом у Літургії Слова та Євхаристії позначає усе своє життя цими трьома святими таїнствами з метою зростати на славу Божу у святості через відправи, через постійну молитву літургійного року і щоденну діяльність, уподібнюючись до розп'ятого і воскреслого Христові у надії остаточного майбутнього звершення, коли він прийде».³⁴

Іншими словами, для християн візантійсько-київської традиції, літургійна духовність – це цілковите введення людини у присутність неба на землі. Вистачить пригадати собі, що пережили свого часу князівські посланці у Константинополі під час Божественної літургії. Можна сміливо сказати, що богослужіння Київської Церкви безпосередньо вводять людину у інший, інакший, відмінний, нематеріальний, духовний світ, наповнений символікою відправ, іконами і співом. Космічний чи хронологічний час долається Божою вічністю, Божим «тепер». Літургійний гимн з'єднуючись з ангельським співом закликає учасників під час Служби Божої: «Ми Херувимів тайно являючи і животворящій Трійці трисвяту пісню співаючи, давайте всяку нині житейську відкладімо печаль» ввійти у цей божественний простір вічності, щоб засмакувати блаженство, яке нас очікує.

Святий апостол Павло посувається ще далі, коли закликає: «Тож благаю вас, брати, на милість Божу, віддати тіла ваші як жертву живу, святу, приємну Богові: богослужбу від вас розумну» (Рим 12,1). Папа Бенедикт XVI пояснює:

«Це вказує на *loghikè latreia*, як божественне служіння, за цим висловом, розумне. В іншій формі, знаходимо це саме твердження в листі до Євреїв 13,15: «Через нього принесім завжди Богові жертву хвали, тобто плід уст, які визнають його ім'я». ... Тут Ратцінгер наводить пояснення Петра Хрисолога: «Унікальна жертва, в якій тіло офірується без тіла, і кров – без крові! ... Браття, ця жертва є натхнена прикладом Ісуса Христа, який пожертвував Своє тіло, щоб люди мали життя. Стає людиною, стає Божою жертвою і Божим священиком. Бог шукає віри, він не шукає смерті. Він прагне твоєї вірності, а не твоєї крові».

«Жертвоприношення людини полягає також і в слові. Жертвна молитва – це не тільки звичайна бесіда, але скоріш усього переміна нашого ества у логос, який єднає людину з Богом. Божественне богочитання включає в себе нас

³² William James, *The Varieties of Religious Experience: A Study in Human Nature Being the Gifford Lectures on Natural Religion Delivered at Edinburgh in 1901-1902*, Издание журнала «Русская Мысль», Москва, 1910.

³³ William James, *The Varieties of Religious Experience*, Лекція II, Реальність невидимого.

³⁴ NEUNHEUSER B., *Spiritualità liturgica*, in *Nuovo Dizionario di Liturgia*, a cura di Domenico Sartore e Achille M. Triacca, Edizione Paoline, Torino 1993,1325.

самих, щоб ми нашим єством з'єдналися зі Словом, достосовуючись до творчого Розуму. Ясно, що своїми силами ми не зможемо це досягнути і здаються, що все іде нанівець, аж ось приходить Логос, справжній Син Божий, який воплочується і стається сином людським, щоб принести себе в жертву на хресті».³⁵

Українська духовність - від поганської релігії до християнської. Кожен народ, як і кожна людина, повинні народитися двічі: природно і надприродно. Як друге народження людини в «купели пакибитиз2» під час св. Таїнства Хрещення, так і духовне народження нації підпадає під вплив певних обставин і набуває характерні ознаки.³⁶ У цьому сенсі Український народ спочатку пережив своє духовне народження 988 року під час Хрещення Руси-України, а своє природне народжування переживає саме тепер після утворення і творення української держави, як нації. Щоправда, цей постійно кривджений народ завжди мав сильну волю до незалежності, за яку постійно платив дорогою ціною, однак, історичні обставини фатально цьому не сприяли.³⁷

Передумовами християнської духовності в Україні була поганська релігія, яка полягала у поклонінні різним богам – ідолам.³⁸ Тепер «поганин» в українській мові впрост означає «нехристиянин, нехрещений, язичник, нехрист». Дослідники маючи у руках три джерела³⁹: 1) звідомлення чужоземних письменників, зокрема записані в грецьких літописах; 2) найстарші літературні пам'ятники; 3) народний фольклор та перекази; приходять до висновку, що поряд з релігійним многобожжям наші предки сповідували монотеїзм, бо поклонялися одному верховному богові грому чи блискавки – Перунові. Вони також вшановували неживі предмети, як ось: камені незвичної форми, ріки, озера, жриниці і окремі дерева, зокрема священний дуб, перед яким приносили у жертву когутів, хліб, тощо.⁴⁰ При цьому ці жертво приноси здійснювалися не у храмах-святинищах, яких археологи не виявили, але на жертовниках, на лоні природи.⁴¹ Природа займає визначне місце у народній духовності України і досі. Вона є «природним спогляданням» (*contemplatio naturalis*) в українській культурі і творчості. Жертви приносилися насамперед за душі померлих, які згідно з віруваннями, продовжували своє існування в лісах, на деревах, переважно на дубах. Східні слов'яни вшановували також тварин, серед яких: кабан, кінь, ведмідь, цап, змія, качка, зозуля, ворона тощо. Культ предків був загально розвинений. Наші предки вірили у загробне життя і в те,

³⁵ CARDINALE JOSEPH RATZINGER, *La teologia della liturgia*, Conferenza in «Notre Dame de Fontgombault», Francia (22-24 luglio 2001).

³⁶ *SPIRITUALITÀ DEGLI SLAVI ORIENTALI*, in *Dizionario Enciclopedico della spiritualità*, Città Nuova Editrice, Roma 1990, pag. 2330-2333

³⁷ «Дві тисячі років тому Ісус Христос проголошував свою науку в культурному середовищі того народу, серед якого Він жив. Святий апостол Павло проповідував грекам те саме Євангеліє в контексті їхнього світогляду. Завдяки дії Святого Духа в 988 році це ж Євангеліє було прийняте в культурі Руси-України. Український народ полюбив нову віру, що знайшла своє вираження в мові, пісні, мистецтві, музиці, звичаях... Українська культура стала християнською. Емігруючи до інших країн, принесли зі собою і свою віру в українських звичаях, обрядах, традиціях і культурі. В нових краях, в новому оточенні вони висловлювали віру у традиціях УГКЦ. Сьогодні Церква повинна знайти засоби передачі своєї віри через євангелізацію і катехизацію, беручи до уваги культурне середовище, в якому вона перебуває». Катехитичний правильник УГКЦ у 5-му розділі II-ї частини (ч. 75)

³⁸ Носова, Язычество в православии, Наука, Москва 1975.

Franjo Trugrančić, *Letteratura medievale degli slavi meridionali (dalle origini al XV secolo)*, Grottaferrata, Roma 1950, pag. 12-17.

³⁹ MEYER C.H., *Fontes historiae religionis slavicae*, Berlino 1931.

LÉGER L., *La mythologie slave*, Parigi 1901.

NIEDERLE L., *Manuel de l'antiquité slave*, Praga 1917, I-II, Parigi 1923-1926.

BRÜCKNER AL., *Mitologia slava*, Bologna 1922.

⁴⁰ Пор. напр. пісню: «Ой, ти, дубе, дубе», Червоная калинонька, Українські народні пісні, Пісенник, Київ «Музична Україна», 1988, с.24.25

⁴¹ Пор. пісню: «Ми підем, де трави похилі, там, де ясна далина, де у росах купаються зорі, і пісні окриляє луна».

що померлі охороняють своїх потомків. Після похорону відправляли тризну, спалювали тіло померлого, а кістки збирали у посудину і виставляли на стовпі біля роздоріжжя з тим, щоб померлий предок пильнував володінь своїх потомків. Родоначалник називався «чуром», або «щуром». Звідси вислів: «чур мене», тобто призивання предка на допомогу. Існувала також віра у домовика, який вважалися охоронцем сім'ї і якому клали поживу у миску і ставили її у куток для нього. Слов'яни, зокрема східні, мали свій пантеон богів, які уособлювали явища природи.⁴² Серед них: найбільш шановані боги Перун і Волос, а також: Рода і Ражанець, Сварега, Дажбог, Стрибог, Хорс, Мокоша, Ярило, Купала, Лель, Лад, Авсень, Коледа. Предки також виготовляли з каменю та дерева зображення богів – ідолів, з яких зберігся т. зв. Збручанський ідол (IX—X ст.).⁴³ Чи східні слов'яни мали касту жерців? На це питання важко відповісти, скоріш всього їхню функцію виконували князі та їхні відпоручники. Гарною рисою наших предків була віротерпимість, тобто повага до іновірців.

Взявши до уваги вищесказане, можна підкреслити, що такі елементи слов'янських вірувань, як монотеїзм, культ предків і пошана до величавої природи, як жертovníка, сприяли безболісному прийняттю християнства, яке переосмислило і християнізувало поганські звичаї та зберегло їх й досі в українському фольклорі. Що стосується просвітницької діяльності серед східних слов'ян, зокрема святих Кирила і Методія, яких вважають авторами кириличної і глаголицької абетки, а також перекладів богослужбових книг, то це питання, хоч дуже цікаве, не входить у нашу тему, воно вичерпно з'ясовано у дослідженнях різних авторів.⁴⁴ З прийняттям християнства духовність українського народу як і інших народів докорінно змінюється. Великою перевагою було те, що народ отримав нову релігію у зрозумілій йому слов'янській мові, яка стала офіційною мовою Церкви в Русі-Україні аж досі. Переклади Святого Письма й усіх богослужбових книг з віроучительної і богословської точки зору були точними отже ж, надійними. Більше того, переклади отримали офіційне потвердження зі сторони найвищої церковної влади в особі Папи Йоана VIII у 880 році.⁴⁵

Літургійна творчість, що постійно примножувала літургійне багатство помісних Церков, поступово стала офіційною і зобов'язуючою хоровою молитвою – Церковним правилом. Наші українські Церкви перейняли це багатство у візантійському обряді спочатку церковнослов'янською мовою, а відтак, і українською живою мовою і воно є їхньою об'єднуючою основою молитви. Літургійна українська духовність поряд з духовністю інших народів – це ніщо інше як вияв невинного процесу, актуалізація історії спасіння. Для прикладу візьмемо стихирні зі Служби всім Святим українського народу, яких названо «ісповідниками і свідками святого Євангелія»: «Гідно вшануємо сьогодні пам'ять первоцвітів християнства на українській землі і тих, що в переслідуванні за віру засяяли геройськими чеснотами, як справ-

⁴² Васильев М.А., Особенности формирования и развития восточнославянского язычества, Интернет-журнал «Махаон», №10, июль-август 2000.

⁴³ Збруцький образ, який зберігається в Краківському музеї, був створений з вапняку, на поклади якого багаті Медобори, стояв на горі Богит до початку XIII ст. Ідол представляє собою чотиригранний стовп висотою 2,67 м, розділений на три рівні-яруси, що відповідають уявленням слов'ян-язичників про три світи — небо, землю й потойбіччя. (Рыбаков Б.А., *Язычество Древней Руси*, «Наука», Москва 1987).

⁴⁴ Артамонов М.И., История хазар, Л., 1962.

Бернштейн С.Б., Константин-Философ и Мефодий, М., 1984.

Верещагин Е.М., Из истории возникновения первого литературного. языка славян. Переводческая техника Кирилла и Мефодия., М., 1971.

Воскресенский Г., Кирилл-Философ, ПБЭ, т.10, с.246-79.

Евсеев И.Е., Заметки по древнеславянскому переводу Священного Писания, СПб, 1898.

⁴⁵ FRANJO TRUGRANČIĆ, *Letteratura medievale degli slavi meridionali* (dalle origini al XV secolo), Grottaferrata, Roma 1950, pag. 72.

жні Божі праведники і свідки Христового Євангелія, бо сьогодні в славі Божій вони моляться за спасіння душ наших»⁴⁶.

У свою чергу богослужби Требника-Євхологіона,⁴⁷ що містить у собі Чин Святих Таїнств, благословень, освячень, молебних піній, що ґрунтуються на Слові Божому, яке в більшості випадків читається, а самі молитви, особливо в анамнетичній (спогадувальній) їхній частині, завжди посилаються на Біблію так Старого, як і Нового Завіту.⁴⁸

Під час похоронного походу з хати до церкви і цвинтаря священник на прохання вірних зупиняється і читає святе Євангеліє, а люди клякають під нього, щоб слухати святе благовісткування і жертвувати його за усопшого.

Народна українська побожність. Святе Письмо і народна творчість. Народна українська побожність також надає певний простір для Слова Божого у побуті і вирішенні життєвих насущних труднощів. Окрім усталених церковних наспівів український народ у притаманній йому співучості витворив паралітургійні пісні на народні мелодії. Авторами цих пісень були невідомі і відомі поети, композитори, священники, монахи і монахині та миряни. Ці пісні, зокрема колядки і щедрівки, прості й зворушливі, співають люди у в церкві, в дорозі, вдома і під час прощ та під час народних масових урочистостей. Вражає те, що церковні пісні, переповідаючи зміст свята обов'язково ґрунтуються на читаннях Святого Євангелія Такий спосіб інтерпретації можемо сміливо назвати народним переспівом Благовістя, своєрідним співаним народним. Синаксарем. Український народ у своїх церковних піснях, побудованих на спогадуванні подій в історії спасіння, воскресних, різдвяних, господських, богородичних, буде їх на неповторному і влучному посиланні на Святе Письмо.

Богогласник охоплює своїми піснями практично увесь літургійний рік з Дванадцятими, Богородичними Святами, періодами Посної і Квітної Тріоди, празниками Святих.⁴⁹ Окрім цього є пісні окремо присвячені Богу-Створителеві, Ісусові Христові, не залишено поза увагою похорон та інші обставини життя. Всі ці пісні просякнуті великою любов'ю до Господа, до Пресвятої Богородиці, до Святих і до рідного українського народу. Не можна не згадати, що усі празники і врочисті події завершуються величним побажанням-молитвою «Многая і благая літа!» Слід сказати, що саме ця народна побожність була у часи комуністично-атеїстичного гніту вільним і спонтанним виявом народної християнської віри у колядках, святкуваннях іменин, уродин і ювілеїв, весіллях і похоронах.

Майбутнє української духовності в умовах COVID-19 – виклики і перспективи. Після пережитих переслідувань з боку комуністично тоталітарного режиму, який безрезультатно хотів збудувати духовний світ людини виключно на матеріалістично-атеїстичній основі, найбільшими викликами для духовності взагалі і для української духовності зокрема є:

- політична глобалізація,⁵⁰
- глобалізація економіки,
- урбанізація населення,
- міграція населення,
- секуляризація життя.

Суспільство, особливо у сильно розвинених і науково оснащених країнах, спрямовує і буде орієнтувати всі свої зусилля та інвестиції у таких напрямках: 1)

⁴⁶ Тропар Канона Утрени, с. 783.

⁴⁷ *Євхологон или Требник*, Типом и иждивением Инокков Обители Чина св. Василия Великого, Жовква 1926.

⁴⁸ Див. Додаток.

⁴⁹ Медведик Ю., Українська духовна пісня XVII-XVIII століть, УКУ, Львів 2006, стор. 169-226.

⁵⁰ У цьому питанні може допомогти ще й досі актуальна друкована і перевидавана книга американського експерта Збігнева Бжезінського. Zbigniew Brzezinski, *The Grand Chessboard*, Basic Books, 1997. В укр. перекладі: Збігнев Бжезінський, Велика шахівниця, Львів – Івано-Франківськ, «Лілея-НВ», 2000.

в ділянці неживої матерії – долання простору і часу, 2) в ділянці живої матерії – захист життя і свободи людини (біоетика), захист ідентичності людини (зміна статі, клонування), захист живих істот (екологія), 3) в ділянці спекулятивних дисциплін – пошуки нових форм енергії і сприяння пришвидшеного поступу інформатики.

Духовність у відношенні до зовнішнього світу завжди займала і займатиме у майбутньому подвійну поведінку: 1) відкритість і сприйняття (соціальний, більш горизонтальний вимір), 2) замикання в собі і протистояння (контемплативний більш вертикальний вимір).

Це особливо проявлятиметься у поставі, зокрема чернецтва,⁵¹ яке є своєрідним барометром духовності і щораз більше буде переходити від громіздких, традиційних, структурних форм до невеличких, рухливих і динамічних спільнот зокрема у великих містах.⁵²

Буде також ще сильніше проявлятися діалектична напруга між теперішнім і есхатологічним майбутнім, зокрема у царині вартостей. У постіндустріальних країнах відповідальність за духовність щораз більше буде лягати на плечі мирян, в той час, як духівництво і чернецтво зменшуватиме свій вплив нас маси.

У зв'язку з теперішніми випробуваннями щодо COVID-19, який спричинив багато клопотів, але також призвів релігійне життя християн до певного переосмислення.

Очільник УГКЦ блаженніший Святослав у своїй проповіді від 29.03 2020 «Нові виклики потребують нових відповідей, навіть способом молитви Христової Церкви»,⁵³ висловив дуже цікаві думки: «Сьогодні нам так важливо зрозуміти, що ми віримо не в ритуали чи обряди, а в живого Бога, якого обіймаємо нашою молитвою». «Наша молитва і піст не так потрібна Богові, як нам. Ми часто думаємо, що молитвою чи побожною практикою можемо примусити Бога зробити для нас чудо, і саме в той момент переживаємо те, що свого часу досвідчили апостоли, які не змогли зцілити юнака, хоча перед тим це уже робили. Христос їм каже, що є важливі справжня молитва і піст». «Сьогодні нам так важливо зрозуміти, що ми віримо не в ритуали чи обряди, а в живого Бога, якого обіймаємо нашою молитвою. «Час карантину розрізнити молитву за формою і змістом». «Той, хто не вміє відрізнити справжню молитву від ритуалу, у період карантину перебуває у страху, непевності, що молитва не дієва, адже нема звичної форми. Нові виклики потребують нових відповідей, навіть способом молитви Христової Церкви»

До цього можна додати, що: «Релігія речей почалася у християнстві тоді, коли почали ділити речі на святі і не святі, на чисті і нечисті». Прикладом тут може послужити досвід Апостола Петра, який зголоднів і захотілося йому їсти. Перед ним постала скатерка наповнена нечистою їжею. Петро відповівся від неї кажучи: «Я ніколи не їв нічого поганого й нечистого.» І знову залунав голос до нього: «Що Бог очистив, ти не погань.» Це сталося тричі, і зараз же річ ота піднялась на небо». (Дії 10,11-16). І, справді, у християнстві нема поділу на чисте і нечисте, бо сам Христос є основою християнської релігії. Він через своє Вплочення і народження, з'єднав божественну природу з людською і тим самим обожествив людину. Йдеться про обожествлення () не тільки людини, її природи, але також усього космосу. Досвід християн перших трьох століть і досвід УГКЦ та її вірних у підпіллі, які не мали жодних способів і можливостей виконувати ритуали щодо речей, допомагає нам саме тепер поставити віру, надію і любов на перше місце і навчитися розрізняти, завдяки поняттю обожествлення, чи обожнення (θεωσις) релігію Живого Бога від релігії речей, які з бігом часу,

⁵¹ AUGÉ MATIAS, Criteri o decalogo che devono guidare la integrazione tra la spiritualità liturgica e la spiritualità dei consacrati, <http://liturgia-opus-trinitatis.over-blog.it/216-index.html>

⁵² Поп. RIPARTIRE DA CRISTO, 12-13

⁵³ http://news.ugcc.ua/video/blazhenn%D1%96shiy_svyatoslav_nov%D1%96_vikliki_potrebuyut_novih_v%D1%96dpov%D1%96dey_nav%D1%96t_sposobom_molitvi_hrystovoi_tserkvi_89140.html

починають затьмарювати велич самого Творця. Це, зрештою, стосується й усіх релігій світу. У цьому сенсі можна сказати, що теперішні випробування мають у якійсь мірі й позитивний вимір для нас і наступних поколінь.

Література

1. СВЯТЕ ПИСЬМО Старого та Нового Завіту, Переклад тексту о. Іван Хоменко, Видавництво Отців Василян, Місіонер 2008.
2. ARNOU R., Platonisme des Pères, DThC12 (1935), col. 2258-2395.
3. BRÜCKNER AL., Mitologia slava, Bologna 1922.
4. Dizionario critico di teologia, (під керівництвом) Jean-Yves Lacoste, Edizione italiana a cura di Piero Coda Boria-Città Nuova, Roma 1998.
5. DIZIONARIO ENCICLOPEDICO DI SPIRITUALITÀ, I, II, III, Città Nuova Editrice, Roma 1990
6. БВХОЛОПОН ИЛИ ТРЕБНИК, Типом и иждивеніем Иноков Обители Чина св. Василя Великого, Жовква 1926.
7. GIOVANNI PAOLO II, RIPARTIRE DA CRISTO, ROMA 21.09.2001 in REGNO-DOC. n.13, 2002.
8. FRANCESCO - Laudato SI', Enciclica, Roma, 15.05.24. Dato a Roma, presso San Pietro, il 24 maggio, Solennità di Pentecoste, dell'anno 2015.
9. Joseph Ratzinger, La teologia della liturgia, Conferenza in «Notre Dame de Fontgombault», Francia (22-24 luglio 2001).
10. LÉGER L., La mythologie slave, Parigi 1901.
11. MACCISE C., La spiritualità come stile di vita, in La vita consacrata e la sua missione nella Chiesa e nel mondo. IX Assemblea Generale Ordinaria del Sinodo dei vescovi, 2-28 ottobre 1994, Editrice «L'Osservatore Romano», Città del Vaticano 1994.
12. MATIAS AUGÉ, Criteri o decalogo che devono guidare la integrazione tra la spiritualità liturgica e la spiritualità dei consacrati, <http://liturgia-opus-trinitatis.over-blog.it/216-index.html>
13. MEYER C.H., Fontes historiae religionis slavicae, Berlino 1931.
14. NEUNHEUSER B., Spiritualità liturgica, in Nuovo Dizionario di Liturgia, a cura di Domenico Sartore e Achille M. Triacca, Edizione Paoline, Torino 1993.
15. NIEDERLE L., Manuel de l'antiquité slave, Praga 1917, I-II, Parigi 1923-1926.
16. SPIDLIK TOMAS, La spiritualità dell'Oriente cristiano, Manuale sistematico, Roma 1985.
17. ШПИДАК ТОМАШ, Духовність християнського Сходу, ЛБА, Львів 1999 (+16.04.2010, на 90-му році життя)
18. SPIRITUALITÀ DEGLI SLAVI ORIENTALI, in Dizionario Enciclopedico della spiritualità, Città Nuova Editrice, Roma 1990.
19. TRUGRANČIĆ FRANJO, Letteratura medievale degli slavi meridionali (dalle origini al XV secolo), Grottaferrata, Roma 1950.
20. William James, The Varieties of Religious Experience: A Study in Human Nature Being the Gifford Lectures on Natural Religion Delivered at Edinburgh in 1901-1902, Издание журнала «Русская Мысль», Москва, 1910.
21. ZBIGNIEW BRZEZINSKI, The Grand Chessboard, Basic Books, 1997. В укр. перекладі: Збignев Бжезінський, Велика шахівниця, Львів – Івано-Франківськ, «Лілея-НВ», 2000.
22. Артамонов М.И., История хазар, Л., 1962.
23. Бернштейн С.Б., Константин-Философ и Мефодий, М., 1984.
24. ВАСИЛЬЕВ М.А., Особенности формирования и развития восточнославянского язычества, Интернет-журнал «Махаон», №10, июль-август 2000.
25. Верещагин Е.М., Из истории возникновения первого литературного. языка славян. Переводческая техника Кирилла. и Мефодия., М., 1971.
26. Воскресенский Г., Кирилл-Философ, ПБЭ, т.10.
27. Дьяченко Г., Полный церковно-славянской словарь, М. 1899.
28. Евсеев И.Е., Заметки по древнеславянскому переводу Священного Писания, СПб, 1898.
29. Медведик Ю., Українська духовна пісня XVII-XVII століть, УКУ, Львів 2006.
30. МОЛИТВОСЛОВ, Видавництво ОО. Василян, Рим-Торонто 1990.
31. НОСОВА, Язычество в православии, Наука, Москва 1975.
32. РЫБАКОВ В.А., Язычество Древней Руси, «Наука», Москва 1987.
33. СОЛОВЬЕВ В. С, Духовные основы жизни, Брюссель 1970.